

Талабаларнинг Ташкилотчилиқ Қобилиятларини Ривожлантиришда Мустақил Таълим Олиш Шаклларининг Аҳамияти

Ochilova Gulnoza

*Doctor of Philosophy in Psychology, PhD. Tashkent State
Economic University, UZBEKISTAN*

Мусаханова Гулнора

*Senior Lecturer of "Innovative Education"
Tashkent State Economic University, UZBEKISTAN*

Миралиева Дилафруз

*Associate Professor of "Innovative Education" Doctor of Philosophy
in Pedaogy, PhD. Tashkent State Economic University,
UZBEKISTAN*

Аннотация: Ушбу мақолада муаллифлар томонидан мустақил таълим жараёнида талабаларнинг ташкилотчилиқ қобилиятларини ривожлантиришда кейс – стади ва ўқув лойиҳа усулларининг ўрни, мустақил таълим жараёнида талабаларнинг ташкилотчилиқ қобилиятларини ривожлантиришда лойиҳа таълим методидан фойдаланиш натижалари, талабаларнинг шахсий эҳтиёжи, қизиқиши, майли, қобилияти, истеъдоди, салоҳияти билан боғлиқ равишда мустақил фикр юритиш муҳимлиги, лойиҳа методини қўллаш жараёнида талабаларнинг мустақил фаолиятини ҳисобга олган ҳолда эътибор қаратиш лозим бўлган томонлари ҳақида маълумотлар баён этиб берилган.

Калит сўзлар: мустақил таълим, мустақил иш жараёнида ташкилотчилиқ қобилиятларини ривожлантириш, мустақил фаолиятни ташкил этиш, мустақил фикр юритишни шакллантириш йўллари.

Бугунги кунда мустақил таълим жараёнида талабаларнинг ташкилотчилик қобилиятларини ўқув лойиҳа ва кейс – стади методлари орқали ривожлантириш устида изланишлар олиб бориш борасидаги муаммоларни ҳал этиш долзарб масала ҳисобланади. Шу боис, ўқув машғулотларини талабаларни инновацион фикрлашга йўналтирадиган ўқитиш технологиялари ва интерфаол услубларни жорий этиш асосида ташкил этиш, асосий эътиборни талабаларнинг мустақил таълим олиши билан боғлиқ механизмларни амалга оширишга қаратишга асосий вазифа сифатида қаралиб, Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш. Мирзиёевнинг “Олий таълим муассасаларида таълим сифатини ошириш ва уларнинг мамлакатда амалга оширилаётган кенг қамровли ислохотларда фаол иштирокини таъминлаш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида” ги 2018 йил 5 июндаги № ПҚ-3775 сонли Қарори, олий таълим тизимининг давлат таълим стандартлари, малака талабларини, талабалар мустақил таълими бўйича тавсияларни ишлаб чиқиш, шунингдек, олий таълим муассасаларида ўқув жараёни узлуксизлигини методик жиҳатдан таъминлаш асосий вазифа сифатида талқин қилиниб, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг «Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги ҳузуридаги Олий таълимни ривожлантириш тадқиқотлари ва илғор технологияларни татбиқ этиш маркази фаолиятини ташкил этиш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида» 2020 йил 10 февралдаги 75-сон Қарорлари, мазкур мавзунинг долзарблигини кўрсатади.

Н.Муслимовнинг қайд этишича, “Лойиҳа таълимининг илмий асослари бунан 300 йил аввал асослана бошланган. Немис педагоги М.Кнолнинг тадқиқотларида кўрсатилишича, “лойиҳа” тушунчаси XVI асрда италиялик меъморлар томонидан архитектура соҳасининг илмий асосларини тизимлаштирган ҳолда уни фан сифатида эътироф этилган вақтда шаклланган. XVIII асрнинг охирида муҳандислик соҳасининг тезкор ривожланиши дастлаб Франция, сўнгра Германия, Австрия, Швейцариядаги, XIX аср ўрталарида эса АҚШдаги ўқув лойиҳаларининг техника ва саноат олий мактабларида кенг қўлланилиши учун имконият яратди”.

Л.Голишнинг фикрича, - “Талабаларнинг мустақил билиш фаолиятини фаоллаштиришда “лойиҳа” методининг роли ҳам катта. Таълим жараёнида лойиҳа (project) – тушунчаси кенгроқ ифодаланиб, маълум натижа (лойиҳанинг бекиёс маҳсули)га эга мақсадли фаолиятни ташкил этиш учун бирор-бир ташкилий шаклни белгилаш учун фойдаланилади”.

Рус олимлари Ингрид Бем ва Йенс Шнайдер лойиҳалаш фаолияти ўқувчиларни маълум бир таълим олиш даврида (ўқув йили ёки ярим йиллик) билим олиш ва касбга йўналтириш ишларини ташкил этишнинг усули деб ҳисоблайдилар.

Лойиҳа методи сингари Кейс-стади ҳам талабалар фикрлашига таъсир этувчи усулларида бири ҳисобланиб, М.А.Ганиева, Д.М.Файзуллаеваларнинг таъкидлашича, “Кейс-стади (*инглизча case – вазият, ҳолат, study -ўрганиш*) мазмунини англатади. Кейс-стадида баён қилинган ва таълим олувчиларни муаммони ифодалаш ҳамда унинг мақсадга мувофиқ тарздаги ечими вариантларини излашга йўналтирадиган аниқ реал ёки сунъий равишда яратилган вазиятнинг муаммоли-вазиятли таҳлил этилишига асосланадиган ўқитиш усулидир. Кейс-стади - ўқитиш, ахборотлар, коммуникация ва бошқарувнинг қўйилган таълим мақсадини амалга ошириш ва кейс-стадида баён қилинган амалий муаммоли вазиятни ҳал қилиш жараёнида прогноз қилинадиган ўқув натижаларига кафолатли етишишни воситали тарзда таъминлайдиган бир тартибга келтирилган оптимал усуллари ва воситалари мажмуидан иборат бўлган ўқитиш технологиясидир”.

Н.А. Муслимовнинг фикрича, “Кейс-стади талабаларни ҳар қандай мазмунга эга вазиятни ўрганиш ва таҳлил қилишга ўргатади. Унинг негизида муайян муаммоли вазиятни ҳал қилиш жараёнининг умумий моҳиятини акс эттирувчи элементлар ётади. Булар қуйидагилардир: таълим шакллари, таълим методлари, таълим воситалари, таълим жараёнини бошқариш усул ва воситалари, муаммони ҳал қилиш юзасидан олиб борилаётган илмий изланишнинг усул ва воситалари, ахборотларни тўплаш, уларни ўрганиш усул ва воситалари, илмий таҳлилнинг усул ва воситалари, ўқитувчи ва талаба ўртасидаги таълимий алоқанинг усул ва воситалари, ўқув натижаларидир”.

Тадқиқотимиз давомида таълим муассасаларидаги талабаларнинг мустақил таълимини ташкил этиш фаолиятини ривожлантиришда кейс – стади технологияси, ўқув лойиҳа методидан фойдаланиш орқали эришиш мумкин бўлган натижалар ўрганилди. Шу билан бирга, тадқиқот давомида тизимли ёндашув ва таҳлил қилиш усулларида фойдаланилди.

Мазкур илмий мақоланинг назарий ва услубий асоси сифатида талабаларнинг мустақил ишлаш фаолиятини ривожлантиришга оид адабиётлар ҳамда илмий мақолалар, педагог олимларнинг мустақил таълим жараёнида талабаларнинг ташкилотчилик қобилиятларини ривожлантириш борасида олиб борган изланишлари, олимлар ва соҳа вакилларининг ёзма ва оғзаки фикр-мулоҳазаларини таҳлил қилиш, жараёнларни кузатиш амалга оширилди.

Маълумки, талабаларнинг ташкилотчилик қобилиятларини ривожлантиришда ўқув лойиҳа методидан фойдаланиш юқори самара беради. Лойиҳа – аниқ режа, мақсад асосида унинг натижаланишини кафолатлаган ҳолда педагогик фаолият мазмунини ишлаб чиқишга қаратилган ҳаракат маҳсули.

Лойиҳа дастур, модел, технологик харита ва бошқа кўринишда намоён бўлади. Лойиҳанинг асосини илмий ёки ижодий характерга эга ғоя ташкил этади.

Лойиҳалаш – бошланғич маълумотларга асосланиб, кутиладиган натижани тахмин қилиш, башоратлаш, режалаштириш орқали фаолият ёки жараён мазмунини ишлаб чиқишга қаратилган амалий ҳаракат.

Лойиҳалаш “ғоя – мақсад – кутиладиган натижа – тахмин қилиш – башоратлаш – режалаштириш” тизимига асосланади. Лойиҳалаш турли воситалар, яъни моддий буюм, куроллар, масалан: компьютер технологияси, ватман ёки оддий иш қоғози, чизғич, қалам, маркер, нусха кўчириш аппарати (принтер) ва бошқалар ёрдамида амалга оширилади.

Мустақил таълим жараёнида талабаларнинг ташкилотчилик қобилиятларини ривожлантиришда лойиҳа таълим методидан фойдаланиш қуйидаги натижаларни кўрсатади: ушбу метод талабаларда ижодкорлик хислатларини шакллантириш имконини яратади; талабаларни мустақил ҳаётга тайёрлаш ва малака-кўникмаларни ҳосил қилишга замин бўлади; ушбу метод орқали талабаларда ахборотларни мустақил қидириб топиш кўникмаси шаклланади; талабаларда илмий адабиётларни ўқиш кўникмаси шаклланади; талабаларда ёзма шаклда етказиладиган ахборотни излаш кўникмаси шаклланади; талабаларда оғзаки шаклдаги ахборотни етказиш кўникмаси шаклланади; талабаларда таҳлилий ахборотларни кўргазмали тақдим этиш кўникмаси шаклланади; ҳамкорликда ишлаш кўникмаси шаклланади; муаммоли ва амалий вазиятларни таҳлил қилиш, ўқув топшириқларини ноанъанавий ечиш йўллари топиш, ғояларни ишлаш ва хулосалар қабул қилиш кўникмаси шаклланади; талабаларда қарор қабул қилиш, вазиятни тўғри баҳолай олиш, бир – бирларини тушуна олиш кўникмалари шаклланади; лойиҳа методи талабаларни меҳнат фаолиятига тайёрлашнинг бир шакли ҳисобланади.

Мустақил таълим жараёнида талабаларнинг ташкилотчилик қобилиятларини ривожлантиришда педагог томонидан лойиҳа таълим методини тадбиқ этганда қуйидагиларга эътибор қаратиш муҳим ҳисобланади: лойиҳа таълим методи асосида ташкил этилган таълим шакли жараёнида талабалар ўртасида ижобий психологик муҳитни яратиш; иш жараёнини турли усулларда амалга оширишга эътибор қаратиш; талабаларни ташкилотчилик қобилиятини ривожлантиришда узлуксизлик ва изчилликка риоя қилиш; профессор - ўқитувчилар томонидан талабаларга нисбатан ишонч ва ҳурмат бўлиши; профессор - ўқитувчилар томонидан талабаларга вазифаларни тақсимлаганда адолатли бўлиш; профессор-ўқитувчилар томонидан талабаларга топшириқларни тақсимлаганда уларнинг индивидуал хусусиятларини инобатга олишга эътибор қаратиш зарур.

Талабаларнинг мустақил фикр юритиши унинг ўз - ўзини англаши, онги, тафаккури, ирода ҳиссиётининг шаклланиши асосида хатти-ҳаракатининг онгли равишда тартибга келиши ва уларнинг ижтимоий муносабатлар доирасига кириши билан аста-секин мустақил фаолият, ташкилотчилик қобилияти ва ижодий фаоллигини юзага келтирувчи кўникмалари ҳосил бўладики, бу талабаларнинг ижтимоий фойдали фаолиятини юзага келтиради.

Лойиҳа методини қўллаш жараёнида талабаларнинг мустақил фаолиятини ҳисобга олган ҳолда қуйидагиларга яъни: мустақил фаолиятда талабаларнинг индивидуал фарқи; талабаларнинг мустақил фикрлай олиши; талабаларнинг турли фаолиятга муносабати, қизиқиши, лаёқатлилиги; талабаларнинг бой дунёқараши ва интеллектуал хусусиятлари; талабаларнинг мустақил билим олиш кўникмаларининг шаклланиши; ҳар қандай фаолиятга талабаларнинг мустақил ёндаша билиши; ўқув машғулотларини мустақил эгаллай олиши мустақил ишни қизиқиб бажариши; талабаларнинг фаоллиги, ташаббускорлиги ва ижодкорлигини ҳисобга олиш муҳим.

Лойиҳа методини амалга оширишда талабаларнинг мустақил фаолият билан шуғуланиш ҳақида тўлиқ тасаввурга эга бўлиши ва бунинг учун аввало талабаларни психологик жиҳатдан пухта билиши керак. Айниқса, уларнинг темпераментини ҳисобга олиш, юқори ва паст ўзлаштирувчи ҳамда иқтидорли, қобилиятли талабаларга моҳирона ёндашувни йўлга қўйиш муҳимдир. Мустақил таълим жараёнида талабаларнинг ташкилотчилик қобилиятларини ривожлантиришга хизмат қилувчи усул ва воситалардан яна бири кейс – стади технологияси ҳақида тўхталиб ўтаемиз. Мустақил ижодий фаолиятнинг ажралмас таркибий қисми ҳисобланган кейс – стади талабаларнинг мустақил ўқув тадқиқот иши бўлиб, кейс – стади талабаларнинг ўз йўналишларида олган назарий ва амалий билимларининг якуний натижаси ҳисобланади. Кейс ишини тайёрлаш жараёнида талабаларнинг мустақил тарзда назарий ва амалий маълумотларни умумлаштириш ҳамда таҳлил этиш, зарур хулосалар чиқариш ва шу асосда танланган муаммоли мавзу бўйича ўзининг тавсия ва таклифларини ишлаб чиқиш билан уларни асослаш бўйича қобилияти очилади.

Мустақил таълим жараёнида талабаларнинг ташкилотчилик қобилиятларини ривожлантиришда кейс - стади таълим методидан фойдаланиш қуйидаги натижаларни кўрсатади: кейснинг таълимий мақсади талабага нафақат назарияни билишни, балки касбий вазифаларни ҳал этиш кўникмаси шаклланади; гуруҳ аъзоларини фаолиятини ташкил этиш кўникмаси шаклланади; ахборот таъминотини ташкил этиш, янги ахборотларни мустақил излашга ўрганиш кўникмаси шаклланади; гуруҳ аъзоларидан кейсда баён этилган муаммони келиб чиқиши ва уни бартараф этиш йўллари бўйича маълумотларни қабул қилишни ташкил этиш шаклланади; гуруҳ аъзолари томонидан тақдим этилган маълумотларни таҳлил этиш шаклланади; тушунтира олиш қобилияти (муаммоларни таҳлил қилиш жараёнида юзага келган фикрларни етказа бера олиш, муаммонинг асосий жиҳатларига эътибор қаратиш) шаклланади; кузатувчанлик қобилияти (синчковлик, вазиятни баҳолай олиш) шаклланади; нутқ қобилияти (кейс вазиятида акс этган муаммони таҳлил

этганда талабаларда нутқ граматикаси шаклланади, шу билан бирга талаба нутқи матнининг мазмунига эътибор қаратади, талаба нутқи аниқ, имловий жиҳатдан тўғри, тушунарли ва ифодали бўлишига, ҳамма саволларга ишонч билан, илмий далиллар асосида жавоб бериши, эркин нутқ қоидаларига амал қилишини шакллантириш қобилияти) шаклланади.

Мустақил таълим жараёнида талабаларнинг ташкилотчилик қобилиятларини ривожлантиришда педагог томонидан кейс - стади методини тадбиқ этганда қуйидагиларга эътибор қаратиш зарур: кейс - стади методи асосида ташкил этилган таълим шакли жараёнида талабалар ўртасида ижобий психологик муҳитни яратиш; талабаларда матнлар билан ишлаш малакасини ривожлантиришга эътибор қаратиш; талабаларни ахборотларни излаш ва муаммони таҳлил қилиш усулларини ўзлаштиришга эътибор қаратиш; таълим олишга бўлган иштиёқни ошириш, таълим жараёнига қизиқиш ва кейс материалларини фаол идрок қилишга эътибор қаратиш; асосли ёзма ва оғзаки нутқни ривожлантириш каби малака ва кўникмаларни шакллантиришга эътибор қаратиш; кейс мавзусининг долзарблигига; кейс мазмуни ва унинг очиб берилишининг савиясига; кейснинг баён қилиш услубига; кейс муаммосининг тўғри қўйилиши, унинг ечими алгоритмининг ёритилишига; кейснинг амалиёт учун амалий аҳамиятига; муаммоли вазиятни ҳал этиш юзасидан талабалар эътиборига адабиётлар рўйхатининг тақдим этиш, уларга методик кўрсатма, йўриқномалар бериш ва албатта, профессор-ўқитувчи томонидан муаммонинг ечими бўйича ўз вариантининг мавжудлиги, уни тақдим этилишига эътибор қаратиш; талабаларни кейсда баён этилган муаммо ечимидан чиқарган хулосаларига эътибор қаратиш тавсия этилади. Тадқиқотни ташкил этишдан аввал фан доирасида мустақил таълим жараёнида талабаларнинг ташкилотчилик қобилиятлари ривожланганлигини аниқлаштириш учун уларнинг “Ўқув лойиҳа” ва “Кейс - стади” методларидан фойдаланишлари давомида педагогик кузатув асосида қуйидагилар ажратилди.

Мустақил таълим жараёнида талабаларнинг ташкилотчилик қобилиятларини ривожланганлигини белгиловчи мезонлар:

- Талабаларнинг фаоллиги, ташаббускорлиги ва ижодкорлигини ривожланиши; Мустақил таълим жараёнини ташкил этилишида талабаларни меҳнат фаолиятига тайёрлиги; Талабаларда қарор қабул қилиш, вазиятни тўғри баҳолай олиш, бир – бирларини тушуна олиш кўникмалари ривожланиши;
- Мустақил таълимни амалга ошириш жараёнида талабаларнинг креатив фикрлаш кўникмасини ривожланиши; Талабаларда таҳлилий тафаккурни ривожлантиришга ёрдам бериши;
- Талабаларга муаммо бўйича бир неча ечим (қарор)ни илгари суриш имкониятини таъминлаши; Талабаларда асосли ёзма ва оғзаки нутқни ривожлантириш каби малака ва кўникмаларни ривожлантиришни таъминлаши;
- Талабаларни ахборотларни излаш ва муаммони таҳлил қилиш усулларини билиши ва бир-биридан ажрата олиши қобилияти ривожланиши; Талабаларда келажакни кўра билиш қобилияти (мақсадни тўғри қўйиш, натижани кўра била олиш, муваффақиятни кўра олиш, гуруҳ аъзоларида мотивация уйғотиш) ривожланиши;
- Мустақил таълимни амалга ошириш жараёнида талабаларда кузатувчанлик (синчковлик, вазиятни баҳолай олиш) қобилияти ривожланиши;

Олинган натижалардан ўқитиш самарадорлигини баҳолаш мезони бирдан катталиги ва билиш даражасини баҳолаш мезони нолдан катталигини кўриш мумкин. Бундан маълумки, тажриба гуруҳидаги ўзлаштириш назорат гуруҳидаги ўзлаштиришдан юқори экан. Демак, талабаларда мустақил таълим жараёнида талабаларда ташкилотчилик қобилиятларини ривожлантириш юзасидан ўтказилган тажриба-синов ишлари ўз самарадорлигини билдиради.

Юқоридаги маълумотларга асосланган ҳолда шуни айтиш мумкинки, талабаларнинг мустақил ишлаши ва фикрлашини ташкил этишнинг асосий омили - интеллектуал, билув топшириқлардир. Ўқув лойиҳа методи, кейс-стади технологиялари талабаларнинг мавзуни мустақил ўрганишини таъминлайди, талабанинг ўзига бўлган ишончи тарбияланади, уларнинг ўз ички имкониятларидан тўлиқ фойдалана олишга имкон яратилади. Бу борада қуйидаги йўналишлар бўйича тизимли ишларни амалга ошириш мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз. Биринчидан, ўқув лойиҳа ва кейс – стади методлари орқали талабаларда ностандарт вазиятларда бир тизимли асосда ва самарали ҳаракат қилиш, оқилона ва қиёсий ечимларни қабул қилиш қобилиятини ривожлантириш; Иккинчидан, ўқув лойиҳа ва кейс – стади методлари орқали талабалар касбий фаолият даврида корхона ва ташкилотларда вужудга келадиган турли хил муаммоли вазиятларни таҳлил этиш малакалари ва кўникмаларини эгаллаши, таҳлил қила билиш қобилиятини ўстириши билан аҳамиятли.

Шундай қилиб, замонавий таълимда педагогнинг касбий, талабанинг эса ўқув фаолиятини мазмунан такомиллаштириш, шунингдек, ҳар икки фаолият турининг сифатини маълум кўрсаткичлар асосида ташкил этиш ва етарлича, ҳолис баҳолашда ўқув лойиҳалари, кейс стади технологиялари каби усуллардан фойдаланиш талабаларнинг мустақил таълим жараёнида ташкилотчилик қобилиятларини такомиллаштиришга хизмат қилишига асос бўлади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. “Таълим тўғрисида”ги Қонун. ЎРҚ-637-сон. 2020-йил 23-сентябрь. <https://lex.uz/>
2. Ш. Мирзиёев. “Олий таълим муассасаларида таълим сифатини ошириш ва уларнинг мамлакатда амалга ошириладиган кенг қамровли ислохотларда фаол иштирокини таъминлаш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида” ги 2018 йил 5 июндаги № ПҚ-3775 сонли Қарори. <https://lex.uz/>
3. Choriev, R. K., Khakimova, M. F., Daminov, O. O., Gaffarov, H. R., & Tuychiev, K. E. (2020). Mechanisms of professional competence development for future teachers. *Solid State Technology*, 268-278.
4. Голиш Л.В., Файзуллаева Д.М. 2014. Педагогик технологияларни лойиҳалаштириш ва режалаштириш. – Т.: ТДИУ.
5. Ochilova, G. O. EMPIRICAL RESEARCH RESULTS OF FAMILY BUSINESS INFLUENCE ON CHILDREN'S MOTIVATION FOR ENTREPRENEURSHIP.
6. Ochilova, Gulnoza. "Оилавий тадбиркорлик гендер тадқиқотлар объекти сифатида." *Архив научных исследований* (2021).
7. Мусаханова Г. (2020). Opportunities of innovation technologies in higher education. *Архив научных исследований*, 1(22). извлечено от <https://tsue.scienceweb.uz/index.php/archive/article/view/2599>